

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ МІЖ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА УРАХУВАННЯМ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Ставичний П.І.,

здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства

юридичного факультету

ДВНЗ „Ужгородський національний університет”

Предметом даної статті є аналіз проблеми автоматичного гарантування захисту прав людини, а також аналіз проблеми взаємозалежності між застосуванням принципу верховенства права та урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини.

Так, наявність у принципі верховенства права такого складового елементу як принцип правової визначеності, унеможлиблює в певних випадках автоматичне гарантування захисту прав людини. Також доводиться теза про те, що застосування принципу верховенства права у справах адміністративного судочинства без урахування практики Європейського Суду з прав людини неможливе. Водночас зазначається і те, що врахування практики Європейського суду з прав людини можливе виключно при застосуванні принципу верховенства права.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, взаємозалежність, принцип верховенства права, принцип правової визначеності, судова практика, захист прав людини.

Предметом данной статьи является анализ проблемы автоматического гарантирования защиты прав человека, а также анализ проблемы взаимозависимости между применением принципа верховенства права и учетом судебной практики Европейского Суда по правам человека.

Так, наличие в принципе верховенства права такого составного элемента как принцип правовой определенности, исключает в определенных случаях автоматическое гарантирование защиты прав человека. Также приходится тезис о том, что применение принципа верховенства права в делах административного судопроизводства без учета практики Европейского Суда по правам человека невозможно. Одновременно акцентируется внимание и на том, что учет практики Европейского суда по правам человека возможно исключительно при применении принципа верховенства права.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, взаимозависимость, принцип верховенства права, принцип правовой определенности, судебная практика, защита прав человека.

The subject of this article involves analysis problems of automatic guaranteeing protection of human rights, as well as analysis problems of interdependence between application of the rule of law and taking into account the jurisprudence of the European Court of Human Rights.

Thus, the existence in principle of such rights verhoventsva Element as a principle of legal certainty, impossible in some cases automatic guarantee of human rights. Also have the thesis that the application of the rule of law in matters of administrative justice without regard to the European Court of Human Rights is not possible. However, attention is focused and that the incorporation of the European Court of Human Rights is possible only when applying the rule of law.

Keywords: The European Court of Human Rights, interdependence, the rule of law, the principle of legal certainty, litigation, defense of human rights.

Однією із суттєвих проблем у сфері адміністративного судочинства України є застосування судом принципу верховенства права з урахування судової практики Європейського Суду з прав людини. Принцип верховенства права у розумінні Кодексу адміністративного судочинства України (далі по тексту - КАСУ) є принципом відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями. Однак, чи можливо адміністративному суду при здійсненні правосуддя в адміністративній справі без урахування приписів Конституції України, застосовувати принцип верховенства права при цьому не взявши до уваги судову практику Європейського Суду з прав людини. А відтак, виникає запитання чи несуперечать норми КАСУ, яким визначається порядок здійснення адміністративного судочинства, основному Закону, де на відміну від змістовності Кодексу, можливість втілення принципу верховенства права не покладається в залежність від будь – яких чинників, зокрема наявності чи відсутності практики Євросуду. Також виникає питання чи можливо суду не застосовуючи принцип верховенства права при вирішенні адміністративної справи урахувати судову практику Страсбурзького суду.

Невирішеність цих питань унеможлиблює за певних обставин застосовувати національними судами при вирішенні адміністративних справ практику Європейського суду з прав людини.

Сьогодні нормативне значення прецедентів Страсбурзького суду є загально визнаним.

Отже, у випадку виконання приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод без поєднання прецедентного права Європейського суду з прав людини навряд чи можна буде говорити про їх сумлінне виконання.

Так, за час застосування Конвенції Страсбурзький суд виробив велику кількість правових позицій, які конкретизують та розвивають зміст її положень. І якщо національні органи влади, у тому числі суди, ігноруватимуть указані правові позиції, це означатиме

недотримання взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань у сфері прав людини.

Цінність і значення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод полягає не тільки в закріпленні у ній основних прав і свобод, а й у механізмі імплементації цих норм у національні процедури, що, безумовно, є юридичною новелою для України, адже сучасне конвенційне право базується "не стільки на конвенційних принципах, скільки на сформульованому на їх засадах прецедентному праві". [1]

Дослівний аналіз змісту деяких норм КАСУ та Конституції України породжує певну розбіжність між можливістю застосування принципу верховенства права та урахуванням судової практики Страсбурзького суду.

В свою чергу, здійснений аналіз судової практики Європейського суду з прав людини, дозволяє дійти висновку, що притаманна ознака принципу верховенства права, відповідно до якої гарантування прав і свобод людини є автоматичним, за певних обставин виключається. В даному аспекті необхідно звернути увагу на рішення Європейського Суду з прав людини у справах: *Sovtransavto Holding v. Ukraine*, no.48553/99, § 77 від 25.07.2002; *Ukraine-Tyumen v. Ukraine*, no.22603/02, §§ 42 та 60, від 22.11.2007.

Аналізуючи дану проблему корисними є праці О. А. Банчук, Р. О. Куйбіди щодо справедливості та публічності судового розгляду справи, праця Г. Куц щодо застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Євросуду.

Наявність словесної взаємозалежності у ст. 8 КАСУ між судовою практикою Європейського Суду з прав людини та принципом верховенства права, зокрема між застосуванням даного принципу та урахуванням такої практики, породжує неможливість застосування одного без іншого.

Відсутність чіткого розуміння значення принципу верховенства права та його складового елементу – принципу правової визначеності у адміністративному судочинстві є перешкодою у можливості втілення судової

практики Євросуду при застосуванні самого принципу верховенства права.

Сутність цієї проблематики полягає також у тому, що чітке формування принципу верховенства права в адміністративному судочинстві та визначення особливостей урахування практики Євросуду при застосуванні такого принципу, забезпечити відповідність рішень національного суду основам виробленим Європейським судом з прав людини.

Крім того, залишаються неврегульованими численні нюанси, які виникають на практиці. Так, зокрема чи можна вважати судову практику Європейського Суду з прав людини самостійною складовою змістовності норми КАСУ (ч. 2 ст. 8), чи все ж таки її потрібно розглядати у поєднанні з принципом верховенства права.

Більше того, якщо дивитись на дане питання глобально, то запровадження єдиного механізму застосування судової практики Європейського Суду з прав людини з метою втілення деяких його аспектів у національну судову практику, дозволить усунути суперечності з приводу можливості урахування такої судової практики при незастосуванні принципу верховенства права.

Враховуючи вищевказане, метою нашого дослідження є з'ясування наявності чи відсутності взаємобумовленості між застосуванням принципу верховенства права і урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини у справах адміністративної юрисдикції. Саме, аналіз ч. 2 ст. 8 КАСУ дає підстави вважати, що першочерговим спочатку є судової практика Європейського Суду з прав людини, оскільки саме застосування принципу верховенства права, виходячи із змістовності норми КАСУ, можливе виключно при урахуванні практики Євросуду. Також з'ясуванню підлягає чи є урахування судової практики Страсбурзького суду відокремленим елементом від застосування чи незастосування національним судом принципу верховенства права, та чи покладається можливість урахування практики Страсбурзького суду в залежність принципу верховенства права.

Подальше комплексне наукове дослідження цієї проблеми сприятиме формуванню єдиного розуміння змісту та значення принципу верховенства права, шляхів його застосування у справах адміністративної юрисдикції з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини.

У даному контексті необхідно підкреслити, що норми Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод містять чимало оціночних понять і носять здебільшого загальний характер.

Це може стати істотною перешкодою для сумлінного виконання Конвенції національними судами через те, що абстрактність її статей суттєво ускладнює їх застосування на практиці.

Важливою рисою європейського механізму захисту прав людини слід назвати гнучкість положень Конвенції, що досягається завдяки діяльності Європейського Суду, рішення у конкретних справах якого мають прецедентний характер і вважаються складовою тексту Конвенції у частині її тлумачення. [2]

Необхідно звернути увагу, що Україна визнала обов'язковою "і без укладання спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції".

Тому рішення цього міжнародного суду, по суті, потрібно розглядати як прецеденти, в яких міститься офіційне тлумачення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, що конкретизує та доповнює її зміст.

Крім того, згідно з підпунктами а) і б) п. 3 ст. 31 Ві-

денської конвенції "Про право міжнародних договорів" від 23 травня 1969 року (ратифікована Україною ще в складі СРСР у 1986 році) разом із текстом міжнародного договору береться до уваги практика його застосування та тлумачення, якщо на це є згода сторін договору. [3]

Практика Європейського Суду досить динамічна, і в умовах виникнення нових відносин та розвитку правової думки часто – густо зміст прав та свобод, гарантованих Конвенцією, трансформуються і навіть розширюється порівняно з тим, що закладався півстоліття тому під час її підписання. [4]

Втілення практики Європейського суду з прав людини у внутрішньо – правове коло держави - Україна шляхом її застосування, вперше на національному рівні було прямо закріплено спочатку в ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року, де говориться, що "суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права... з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини".

Викладене обумовлює необхідність виконання приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у поєднанні з прецедентним правом Європейського суду з прав людини, без чого навряд чи можна говорити про їх сумлінне виконання.

Так, за час застосування Конвенції Страсбурзький суд виробив велику кількість правових позицій, які конкретизують та розвивають зміст її положень. І, якщо національні органи влади, у тому числі суди, ігноруватимуть указані правові позиції, це означатиме недотримання взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань у сфері прав людини.

Необхідно відмітити, що Європейський суд з прав людини одним із елементів справедливого судового розгляду визнає принцип правової певності або, як його ще називають в літературі, принцип правової визначеності. Як вбачається із рішень Європейського Суду цей принцип впливає з принципу верховенства права і вимагає, щоб у випадках, коли суди винесли остаточне рішення з якогось питання, їхнє рішення не підлягало сумніву.

Акцентуючи увагу на даному принципі, більш детально зосередимось на КАСУ в якому, зокрема в ч. 2 ст. 8 чітко вказано, що суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини.

Аналізуючи вищевказану норму, очевидним є те, що застосування принципу верховенства права без урахування судової практики Європейського Суду з прав людини неможливе. Водночас очевидним є також і те, що суд враховує судову практику Європейського суду виключно при застосуванні принципу верховенства права.

Так, в силу частини 1 вищевказаної статті, принцип верховенства права є принципом, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави і при вирішенні справи суд повинен ним керуватися.

Отже, суд при розгляді адміністративної справи повинен застосовувати принцип верховенства із урахуванням тих аспектів, які сформульовані і знайшли своє матеріальне відображення у практиці Європейського Суду з прав людини.

Словесна побудова законодавцем ч. 2 ст. 8 КАС України дає підстави вважати, що можливість застосування принципу верховенства права при відсутності судової практики Європейського Суду з прав людини, якою б безпосередньо чи опосередковано вирішувалось подібне до адміністративної справи проблематичне питання виключається.

Законодавцем створена залежність, яка проявляється в тому, що першочерговим в даній нормі є врахування судом практики Європейського Суду з прав людини

(тобто її наявність), тільки після чого можливе застосування принципу верховенства права. Часто практикуючі юристи при такій постановці питання посилаються на частину 1 ст. 8 КАСУ, однак ними не враховується те, що в даній нормі законодавцем застосовано термін «керується», а ні в якому разі не термін «застосовує». Тобто, суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, а право на його застосування надається виключно з урахуванням судової практики Європейського Суду.

Неможливо залишити поза увагою і норму Конституції України, а саме ст. 8, в якій зазначено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Зі змісту даної норми вбачається два значущі для втілення принципу верховенства права у суспільну буденність слова, зокрема: «визнається» і «діє».

На відміну від КАСУ, в якому можливість дії і застосування залежить від тих чи інших обставин, Конституцією України чітко передбачено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Якщо сприймати буквально написання норм Конституції та КАСУ то з одного боку є очевидним розбіжність між ними.

Однак, при цьому неможливо залишити поза увагою ч. 2 ст. 8 Конституції, згідно якої, Конституція є законом прямої дії - будь-які закони або інші нормативно-правові акти діють тільки в частині, що їй не суперечить.

Отже, зазначивши законодавцем в ст. 7 КАСУ, першим серед переліку принципів здійснення правосуддя в адміністративних судах - принцип верховенства права, та описавши його більш детально у наступній статті, ним було надано велике значення цьому принципу та водночас, якщо не враховувати змістовності ст. 8 Конституції України, було обмежено можливість втілення даного принципу у практичну діяльність. Адже, саме в Конституції зазначено, що в Україні, окрім того, що принцип верховенства права визнається він і ще і діє. Що ж стосується КАСУ, виходячи із словесної побудови ст. 8, суд позбавлений прямої можливості застосувати даний принцип, адже в силу ч. 1 ст. 8 суд даним принципом тільки керується, а право на його застосування надається при врахуванні судової практики Євросуду.

В будь-якому випадку, не дивлячись на те, чи врегульоване в КАСУ питання особливостей застосування при вирішенні судової справи принципу верховенства права, даний принцип чітко закріплений в Основному Законі України. У зв'язку з цим, суд зобов'язаний належним чином виконувати свої конституційні функції із забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження і забезпечення яких є головним обов'язком держави (статті 3, 8, 55 Конституції України).

Підвалиною принципу верховенства закону є вимога Конституції України як Основного закону. [5]

Принцип верховенства права отримав автономне значення і дію в контексті норм як міжнародного так і національного права, які мають відношення до прав людини.

В наші дні принцип верховенства права розповсюджується на широкий і невичерпний перелік матеріальних і процесуальних вимог правосуддя і справедливості, необхідних для ефективного захисту прав людини. [6]

У зв'язку з цим, більшість юристів вважають принцип верховенства права підвалиною автоматичного гарантування захисту прав і свобод людини, які в свою чергу є найвищою цінністю та водночас визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Розглядаючи даний принцип, неможливо не зосередити увагу на одному із його складових елементів, зокрема на принципі правової певності. Даний принцип

будучи складовою частиною принципу верховенства права, не передбачає в собі такої фундаментальної ознаки, яка є притаманною принципу верховенства права.

Так, згідно з практикою Європейського суду з прав людини одним з основних елементів верховенства права є принцип, який передбачає, що рішення суду з будь-якої справи, яке набрало законної сили, не може бути постановлено під сумнів (див. рішення Суду у справах: *Sovtransavto Holding v. Ukraine*, no.48553/99, § 77 від 25.07.2002; *Ukraine-Tyumen v. Ukraine*, no.22603/02, §§ 42 та 60, від 22.11.2007).

У рішеннях Європейського Суду з прав людини по справах *Sovtransavto Holding v. Ukraine*, *Ukraine-Tyumen v. Ukraine*, Страсбурзький суд пояснив, що рішення суду, яке набрало законної сили може переглядатись лише за виняткових обставин і обмежене число раз. Багаторазовий перегляд рішення, порушує засаду правової певності, адже у осіб, які залучені у цей процес немає певності в тому, що рішення суду є остаточним.

Правова певність передбачає дотримання принципу *res judicata*., тобто принципу остаточності рішення, недопустимості повторного розгляду вже раз вирішеної справи. Цей принцип наполягає на тому, що жодна сторона не має права домагатися перегляду кінцевого і обов'язкового рішення тільки з метою нового слухання і вирішення справи. Повноваження судів вищої ланки переглядати рішення повинні для виправлення судових помилок. Помилки у здійсненні правосуддя, а не зміни рішень. [7]

Перегляд судового рішення не має бути замаскованою апеляційною процедурою, а повинен забезпечувати існування двох позицій щодо способу вирішення спору, і це не є підставою для повторного судового розгляду. Відхилення від цього принципу допустимі лише у разі виявлення виняткових обставин у справі. [8]

Повагу до принципу верховенства права, одним із основних аспектів якого є принцип правової певності, передбачає право на справедливий судовий розгляд, передбачене статтею 6 §1 Конвенції. [9]

Враховуючи змістовність та основу принципу верховенства права, не залишаючи водночас поза увагою і принцип правової визначеності (певності) є очевидним те, що принцип правової визначеності не є автоматичним гарантом захисту прав і свобод людини. Адже, у випадку наявності по справі, яка водночас є взаємопов'язаною і ще з декількома судовими справами, судового рішення винесеного не на користь фізичної особи, саме ці взаємопов'язані справи повинні будуть в майбутньому розглянутись так, щоб прийняті за результатом їх розгляду рішення не піддавали сумніву прийняте раніше не на користь фізичної особи рішення.

Відтак, враховуючи те, що принцип правової визначеності є елементом принципу верховенства права, категорично стверджувати про те, що принцип верховенства права є принципом відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави було б неправильно, оскільки в випадки, коли даний принцип неможливо вважати принципом автоматичного гарантування захисту прав людини, як його зазвичай називають юристи – практики, опонентами по судових справах яких, в основному є суб'єкти владних повноважень.

Отже, теоретичний аналіз з одночасним співставленням ряду правових норм дає підстави вважати, що судова практика Євросуду є складовою системи права. Саме завдяки наявній практиці досягається детальне, більш обгрунтоване тлумачення змісту норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Судова практика Євросуду тісно пов'язана з прин-

ципом верховенства права, одним із елементів якого є принцип правової визначеності. Саме принцип правової визначеності є тим принципом, який в окремих випадках може поставити під сумнів характерну ознаку принципу верховенства права, зокрема ознаку відповідно до якої забезпечується автоматичне гарантування захисту прав і свобод людини.

Окрім автоматичного гарантування захисту прав і свобод людини під сумнів ставиться і безпосередня можливість застосування даного принципу. Так, застосування принципу верховенства права при вирішенні справи адміністративної юрисдикції нерозділь-

но пов'язане із урахуванням практики Європейського Суду з прав людини.

Подальше комплексне наукове дослідження цієї проблеми сприятиме формуванню єдиного розуміння змісту та значення принципу верховенства права, шляхів його застосування у вирішенні існуючих правових проблем в сфері захисту прав людини та громадянина. Крім того, виокремлення судової практики Європейського Суду з прав людини в окрему правову площину дасть можливість уникнути суперечок з приводу її застосування (урахування) на внутрішньодержавному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Куц Г. Застосування норм Європейської конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини судами України // Право України. – 2002. - №2. – С.20.
2. Матвеева Ю. І., Принцип визначеності в рішеннях Європейського Суду з прав людини, стаття - УДК 340.134(477), 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/NaUKMA/law/2008_77/11_matveeva_yui.PDF
3. Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.
4. Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. - К.: «ІКЦ "Леста"», 2005. - С.9.
5. Лист Вищої атестаційної комісії "Щодо правозастосовної практики" 02-72-05/311 від 02.02.2009 р.
6. Summers. The Principles of the Rule of Law. Notre Dame Law Review. June 1999; Freigang. Is Responsive Regulation Compatible with the Rule of Law? European Public Law. December 2002, vol. 8, issue 4.
7. Рішення, Європейський суд з прав людини, від 09.11.2004, «Справа « Науменко проти України»»
8. Ryabukh v. Russia. – 1999. – П. 52. Brumaresky v. Romania, п. 62.
9. Рішення, Європейський суд з прав людини, від 06.09.2005, «Справа«Салов проти України»»